

До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04
Національного університету
«Одеська юридична академія»
65009, м. Одеса вул. Академічна, 2

Відгук

офіційного опонента на дисертацію

**Чайковської Валентини Володимирівни на тему : «МОДЕРНІЗАЦІЯ
ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В
УКРАЇНІ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне
право, 12.00.11 – міжнародне право**

Актуальність обраної теми.

Ключовим процесом розвитку сучасної світової економіки є глобалізація, тобто новий якісний етап інтернаціоналізації господарського життя. Думки фахівців щодо глобалізації різняться, що пов'язується з оцінками наслідків таких інтеграційних процесів. Однак всі визнають беззаперечний факт їх впливу практично на всі сторони життя людини, суспільства, відсутність альтернативи їй.

В процесі міжнародної кооперації виробництва, розвитку міжнародного поділу праці, зовнішній торгівлі та міжнародних економічних відносин відбувається посилення взаємозв'язку та взаємозалежності національних економік, нормальний розвиток яких є неможливим без врахування як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Міжнародна економічна інтеграція

наближує та пристосовує національні економіки, долучає їх до єдиного економічного процесу в інтернаціональних масштабах.

Недоліки правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності та зовнішньоекономічних відносин вимагають побудови цілісної теоретико-обґрунтованої концепції, пов'язаної з встановленням понятійно-категоріального апарату правового режиму зовнішньоекономічної діяльності, визначення його ознак та системно-структурної складової.

Різним аспектам правового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності, окремих інститутів були присвячені роботи: В.Ф. Опришка, О.М. Толочка, Є.О. Львова, І.І. Дахно, В.Л. Чубарева, Г.М. Вельямина, Л.П. Ануфриєва, В.М. Шумілова, О.М. Шемякіна, В.К. Мамутова, О.П. Подцерковного, О.Р. Зельдіної, М.Д. Василенка, С.С. Алексєєва, К.В. Смирнова, В.І. Короля, Є.Ю. Атаманової, В.М. Коссака, В.В. Поєдинок, W. Fikentscher, A. Kaczorowska, D. Chalmers, S.P. Subedi, M. Möller, I. Brownlie, J. Winter та інших.

В той же час комплексного дослідження проблем модернізації правового режиму зовнішньоекономічної діяльності в умовах міжнародної економічної інтеграції не проводилося. Тому дисертаційне дослідження Чайковської В.В. є актуальним.

Підтвердженням актуальності дисертаційної роботи є те, що вона виконана згідно з Державними цільовими комплексними програмами «Особливості і тенденції правотворчості в умовах трансформації суспільства» (державний реєстраційний номер 0113U003317) та «Право в умовах глобалізації: основні тенденції розвитку» (державний реєстраційний номер 0118U006475), у рамках яких авторкою вирішені проблеми правового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності в умовах євроінтеграційних процесів.

Новизна результатів наукового дослідження.

Дисертаційна робота Чайковської В.В. є першим в сучасному українському правознавстві комплексним дослідженням правового режиму зовнішньоекономічної діяльності в умовах міжнародної економічної інтеграції, при виконанні якого розроблені наукові положення щодо основних напрямів модернізації їх зазначеного режиму, пропозиції по вдосконаленню діючого законодавства України.

Значною мірою високий науковий рівень проведеного дослідження став можливий завдяки обраній методології, в першу чергу діалектичного та системно-структурного методів, що дозволили визначити підходи до концептуального бачення правового режиму зовнішньоекономічної діяльності, спеціальних методів дослідження герменевтичного та аксіологічного, що пояснюють смислову наповненість державної зовнішньоекономічної політики, значення поєднання економічних та правових засад державної політики в досліджуваній сфері.

Дисертанткою отримані нові наукові результати, що відповідають критеріям новизни і які, в основному, заслуговують на підтримку.

Дослідивши наукову літературу різної галузевої природи авторка визначає загальну суть правового режиму як специфічний стан врегулювання суспільних відносин щодо певної діяльності, зумовлений особливим поєднанням способів правового регулювання у змісті норм внутрішньодержавного та міжнародного права, формах їх вираження та реалізації, що характеризується особливим набором прав та обов'язків суб'єктів та держав, їх правовому стані при здійсненні цієї діяльності, відповідальністю за правопорушення та іншими складовими правового впливу на певні відносини.

Проаналізувавши специфіку відносин у зовнішньоекономічній діяльності, наукових робіт з вивчення різних видів правових режимів, дисертантка зробила загалом вірний висновок про правовий режим зовнішньоекономічної діяльності

як спеціальний режим господарювання, що уособлює специфічний стан врегулювання суспільних відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності, зумовлений особливим поєднанням способів, методів та типів правового регулювання, як результат правового впливу (що має, як правило, обмежувальний характер) на поведінку вітчизняних та іноземних суб'єктів господарювання, державу, іноземних держав та інших суб'єктів міжнародних економічних відносин у зв'язку із перетином митного кордону України майном та/або робочою силою (с.81 дисертації).

Не можна не погодитись із синтезованим дослідницею висновком про основний принцип, що зумовлює існування критеріїв віднесення тих чи інших видів діяльності до зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаний з виведенням матеріальних та нематеріальних благ з економіки однієї країни для використання їх в економіці іншої країни. При цьому учасники господарських відносин здійснюють її у формах зовнішньоторговельної діяльності, зовнішньоекономічної інвестиційної діяльності та зовнішньоекономічних фінансових операцій. В той же час така діяльність може здійснюватися і суб'єктами господарювання, і іншими учасниками господарських відносин. Зовнішньоекономічна діяльність є ширшим поняттям, аніж господарська, тому що може здійснюватися й негосподарюючими суб'єктами, зокрема, у разі здійснення такими суб'єктами інвестування шляхом придбання цінних паперів, державних капіталовкладень тощо (с.15 автореферату, с.130 дисертації).

Чайковська В.В. абсолютно слушно виокремлює проблематику економіко-правового забезпечення стабільності умов здійснення інвестиційної діяльності за участі іноземного елемента. Особливе місце при цьому займають прямі іноземні інвестиції. Як приклад, аналізується нещодавно прийнятий парламентом так званий закон про «інвестиційних нянь». Наголошується на позитивах і ризиках впровадження останнього. Стабільність у цьому контексті може бути забезпечена самою прогнозованістю та послідовністю державної

правової політики у сфері господарювання, додержання вимог Закону України «Про основні засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Авторка наголошує, що стабільність несумісна, зокрема, із деякими заангажованими пропозиціями щодо скасування Господарського кодексу України, наприклад, законопроект про внесення змін і доповнень до деяких законів України з метою вдосконалення цивільного законодавства № 2635 від 19.12.2019, так званий проект концепції рекодифікації цивільного законодавства. Скасування Господарського кодексу не лише порушило б стабільність умов ведення господарської діяльності в Україні, але й зруйнувало найважливіші гарантії інвестиційної діяльності, закріплені в цьому кодексі, зокрема, щодо понятійного апарату господарської сфери, принципів підприємницької діяльності, свободи організаційно-правових форм господарювання, примусу до укладання договорів із монополістами, обмежень на застосування штрафних санкцій, гарантій строків застосування адміністративно-господарських санкцій та багатьох інших положень (с.146-148 дисертації).

Слід відзначити, як доробок автора, розробку підходів до двоїстості актів регулювання правового режиму зовнішньоекономічної діяльності, що балансують між міжнародним та національним правом, зокрема, господарським. Цей стан нормативного регулювання зовнішньоекономічної діяльності доводить, що намагання охопити його дослідженнями лише міжнародного або національного права не мають шансів на успіх, позаяк в правовому регулюванні цієї діяльності виділяються як міждержавні відносини у чистому вигляді, так і відносини між господарюючими суб'єктами. У зв'язку із цим джерела регулювання зовнішньоекономічної діяльності не лише підпадають під вплив міжнародних правових орієнтирів, але й стають джерелом імплементації відповідних положень у національне законодавство, зокрема господарське, що стосується такої діяльності.

Можна погодитись з висновком авторки про те, що імплементація права ЄС в правову систему України відбуватиметься поетапно, а саме: перший етап полягатиме у виконанні Угоди про асоціацію України та ЄС та імплементації актів *acquis* ЄС до національного права України, передбачених положеннями Угоди про асоціацію України та ЄС та Додатків до неї, другий полягатиме, за наявності відповідного бажання та політичної волі України, ЄС та країн-членів ЄС, у підготовці до приєднання до ЄС, що може супроводжуватись модернізацією національного законодавства відповідно до тих джерел права ЄС, що не передбачені Угодою про асоціацію України та ЄС (передусім такими актами є установчі договори ЄС) та подальшому приєднанню України до ЄС. Основна складність, із якою зіштовхується і буде зіштовхуватися Україна в умовах дії Угоди про асоціацію України та ЄС, це звуження варіантів захисту економічних інтересів України.

Важливим для розвитку доктрини господарського права вбачається висновок про перебування правового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств державного сектору економіки у рамках підвищених вимог держави та суспільства щодо виконання державними підприємствами функцій держави за одночасного входження цих суб'єктів у міжнародне економічне середовище, що характеризується рівністю та екстериторіальними ознаками, підпорядкованістю міжнародним зобов'язанням України та спрямуванням державної економічної політики на захист національного товаровиробника, захист національного суверенітету, в тому числі на природні ресурси, об'єкти права власності українського народу, що вимагає особливих підходів до правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності державних підприємств, в тому числі зменшення бюрократизації дозвільних процедур у цій сфері, обмеження державної підтримки цих підприємств. Цілком ймовірно, що реалізація зазначених підходів здатна подолати організаційні і правові перешкоди спільного зовнішньоекономічного інвестування з боку

підприємств державного сектору економіки, що дозволить підвищити ефективність таких підприємств, попередити втручання в їх оперативну господарську діяльність з боку державних органів, запобігти конфлікту інтересів та слабкої мотивації державних компаній до рівної конкурентної боротьби на європейських та міжнародних ринках товарів, робіт та послуг.

В дисертації теоретично обґрунтовано значну кількість пропозицій по удосконаленню законодавства щодо правового режиму зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Достовірність і обґрунтованість результатів дослідження.

Викладені в дисертації наукові висновки, положення і рекомендації є обґрунтованими, базуються на узагальненні практики застосування законодавства по регулюванню господарської діяльності суб'єктами організаційно-господарських повноважень та суб'єктами господарювання, статистичних даних, на фундаментальних дослідженнях вчених в галузях загальної теорії держави та права, міжнародного права, господарського, адміністративного і цивільного права. Наукові положення, висновки і рекомендації із достатньою повнотою відображені в 27 наукових статтях у фахових виданнях, двох одноособових монографіях, 5 статтях в наукових періодичних виданнях інших держав. Основні положення дисертації пройшли апробацію на 22 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах, засіданнях круглих столів.

Зміст автореферату дисертації є ідентичним основним положенням, сформульованим в дисертації.

Наукові положення і результати, які виносилися на захист у кандидатській дисертації здобувачки в 2010 році за темою: «Методи нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності» в Інституті економіко-правових досліджень

НАН України не були використані при підготовці докторської дисертації і на захист не виносилися.

Матеріали дисертації можуть бути використані в законотворчій діяльності, навчальному процесі у вищих юридичних та економічних навчальних закладах, органами державної виконавчої влади.

Зауваження за змістом дисертації

Проведене Чайковською В.В. дослідження характеризується багатоплановістю і ґрунтовністю. Разом з тим, окремі її твердження і висновки можуть бути предметом подальшої наукової дискусії, в тому числі і при захисті дисертації. Деякі положення дисертації потребують уточнення і конкретизації.

1. Ознайомлення із авторефератом, дисертацією, монографіями та науковими статтями здобувачки справило враження зосередження більшої частини її досліджень на різних аспектах реалізації Угоди про асоціацію України з ЄС, впровадження положень Угоди у вітчизняне законодавство і врешті поширення на певні з них принципу прямої дії (восьмий пункт новизни першого рівня, с.6 автореферату, с.31-32 дисертації). В той же час, сучасні процеси в світовій економіці свідчать про значні зміни, торгові війни, створення нових об'єднань. На необхідності врахування трансформацій торговельно-економічного правопорядку в Східній та Південно-Східній Азії, Китаї, АСЕАН звертав увагу Король В.І. в своїй докторській дисертації «Правове забезпечення регіональних зовнішньоекономічних стратегій України». Практичним підтвердженням зазначеного може слугувати звітні дані Міністерства економіки і торгівлі України за 2019 рік, що зовнішньоторговельний оборот з 28 країнами ЄС збільшився на 6,5%, з Китаєм - на 30,8%, США – на 9,1%, Туреччиною – на 23,3%. В процесі захисту дисертації хотілось би почути думку шановної Валентини Володимирівни про можливі напрями модернізації правового режиму зовнішньоекономічної діяльності з врахуванням позначених тенденцій.

2. У підрозділі 2.1. «Основні економічні та соціальні вимоги модернізації правового режиму ЗЕД» авторка приділяє увагу співвідношенню термінології «стале економічне зростання» та «сталій економічний розвиток». Вона слушно зазначає, що «останнє стало одним із фундаментальних візій ООН та ґрунтується на поєднанні економічного розвитку із потребами задоволення соціального та екологічних інтересів людства». Водночас авторка критикує підходи представників науки господарського права щодо відмови від застосування «економічного зростання» на користь «економічного розвитку» у господарському законодавстві, посиляючись на невідповідність такого підходу вітчизняним стратегічним документам, зокрема, «Національній економічній стратегії 2030», підходам експертів, стану економіки країн, що розвиваються тощо та пропонує на цій підставі положення щодо закріплення орієнтиру на випереджаюче економічне зростання як елемент зовнішньоекономічної політики держави на законодавчому рівні. Вбачається, що фундаментальні праці науковців базуються на теоретичних розробках як в нашій країні, так і за її межами, визнані в світі. Зокрема, Йозеф Шумпетер у своїй науковій праці «Теорія економічного розвитку» звертає увагу на неможливість стимулювання стійкого зростання (кількісних показників) без створення відповідної бази (якісних показників), адже наприклад, «виготовлення значної кількості вагонів не гарантує наявності якісної залізниці». За позицією Шумпетера, а також інших вчених, які вдавалися до аналізу наведених вище понять, зокрема Ноберта Тома, Саймонта Кузнеця та інших, розвинуті країни – це країни з ефективними інноваційними економіками, які можуть вдаватися до стимулювання економічного зростання. Країни, що розвиваються, в першу чергу мають сприяти якісному розвитку, створювати базис для подальшого стимулювання зростання економіки.

3. В дисертаційній роботі достатньо уваги приділено такому напрямку, як зовнішньоекономічна інвестиційна діяльність, яка, зокрема, здійснюється в

рамках спеціальних (вільних) економічних зон (с.с.38-79 дисертації). В той же час поза увагою залишився такий інструмент залучення інвестицій, як режим територій пріоритетного розвитку. Наразі його запровадження розглядається як спосіб розв'язання проблем розвитку Донецької та Луганської областей, деокупації української території на Сході України. Зокрема, Концепцією економічного розвитку Донецької та Луганської областей, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України 23.12.2020 р №1660-р передбачена можливість створення трьох типів моделей територій пріоритетного розвитку, запровадження нових інструментів захисту інвестицій, створення системи страхування від військових та політичних ризиків, утворення Державного венчурного фонду для інвестування на позначених територіях і т.і.

План пріоритетних дій Уряду (розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.03.2021р. №276-р), та План законопроектних робіт Парламенту України (Постанова Верховної Ради України від 2 лютого 2021рю №1165-IX) на поточний рік передбачають розробку й прийняття низки законів, спрямованих на впровадження та розвиток територій пріоритетного розвитку. Цікава була б думка дослідниці щодо особливостей правового режиму діяльності при здійсненні іноземних інвестицій в території пріоритетного розвитку Донецької та Луганської областей.

4. Десятим положенням новизни першого рівня обґрунтована необхідність відмови від нормативного порядку вирішення питання локалізації виробництва у відносинах з публічних закупівель шляхом запровадження індивідуального порядку відповідної локалізації на підставі управлінського рішення Кабінету Міністрів України, коли публічні замовники зобов'язуються декларувати ініціативу щодо закупівель з певного переліку товарів (робіт, послуг), а відповідний орган наділятиметься правом протягом певного терміну, наприклад 30 днів, приймати рішення про ініціювання процедур локалізації відповідно до закону (с.6 автореферату, с.32 дисертації). Вбачається, що

переведення зазначених відносин по суті в «ручний режим» може призвести до підвищення корупційних ризиків.

5. Малоймовірним, з точки зору ефективності можливої дії, здається запропоноване в роботі створення ефективного законодавства, що має вищу юридичну силу з регулювання іноземної інвестиційної діяльності як підстави для покращення інвестиційного клімату в країні та збільшення потоку інвестицій в Україну. Нажаль, в нашій країні вже декілька раз приймалися відповідні законодавчі рішення, однак через певний час вони відмінялися чи скасовувалися.

Загальний висновок по дисертації

Висловлені зауваження значною мірою зумовлені складністю обраного для наукового пошуку предмету дослідження і не знижують значної позитивної оцінки дисертації.

Дисертація Чайковської В.В. є завершеною науковою роботою, в якій вирішено важливу наукову проблему - визначено основні напрями модернізації правового режиму зовнішньоекономічної діяльності в умовах міжнародної економічної інтеграції України.

Автором обґрунтовані нові наукові положення, висновки, пропозиції, рекомендації, одержані в результаті вивчення та аналізу значної кількості нормативно-правових джерел, спеціальної літератури з тематики дослідження (усього 769 найменувань). Дисертаційна робота виконана на високому теоретичному рівні, є надзвичайно інформативною і заповнює існуючу прогалину в науковій літературі з проблем правового режиму зовнішньоекономічної діяльності в умовах міжнародної економічної інтеграції України.

Дисертаційна робота Чайковської В.В. відповідає спеціальності 12.00.04 - господарське право; господарсько-процесуальне право, 12.00.11 – міжнародне право.

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що за своїм змістом та науковою новизною докторська дисертація Чайковської В.В. «Модернізація правового режиму зовнішньоекономічної діяльності в Україні в умовах міжнародної економічної інтеграції» відповідає вимогам п.п.9.10 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року №567, а її авторка Чайковська Валентина Володимирівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 - господарське право; господарсько-процесуальне право, 12.00.11 – міжнародне право.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
член-кореспондент НАПрН України
Заслужений юрист України
директор ДУ «Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К.Макутова НАН України»

В.А. Устименко